

*Павло Нечитайло,
кандидат історичних наук,
начальник Кам'янець-Подільської
архітектурно-археологічної експедиції
Сергій Шпаковський,
начальник Відділу охорони пам'яток історії
та культури в Хмельницькій області,
аспірант Центру пам'яткознавства НАН України*

АРХЕОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЇ МАЄТКУ ПШЕЗДЗЕЦЬКИХ У СМТ. ЧОРНИЙ ОСТРІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2018 РОЦІ

У статті розповідається про результати археологічних та історико-архітектурних досліджень, проведених на території смт. Чорний Острів у 2018 р.

Ключові слова: Чорний Острів, археологічні дослідження, історико-архітектурні дослідження, археологічний матеріал.

Смт. Чорний Острів (перша писемна згадка 1366 рік) постановою КМУ від 26.07.2001 р. № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» включено до Списку історичних населених місць України [1, с. 563].

У серпні 2018 року на території смт. Чорний Острів, проводилися польові археологічні дослідження на території маєтку Пшездзецьких (біля будівлі палацу) у смт. Чорний Острів експедицією під керівництвом к. і. н., археолога П. О. Нечитайла та з науковими консультаціями та сприяння проведенням робіт істориком, пам'яткоохоронцем С. М. Шпаковським. Польові археологічні дослідження проводилися згідно договору № 403/21-18 від 27.07.2018 р., укладеного з приватним підприємцем архітектором С. І. Козаком у складі науково-проектної документації на реставрацію пам'ятки архітектури місцевого значення палац Пшездзецьких по провулку Вовчогоранському, 9 в смт. Чорний Острів Хмельницької області (замовник Чорноострівська селищна рада) [2].

Метою досліджень ставилося вивчення культурних нашарувань в місці існування палацу Пшездзецьких та елементів втраченої історичної забудови, що існувала між двома корпусами палацу (арка з неоготичною вежею, яка простежується на акварелі Наполеона Орди) [3].

Одним з пріоритетних напрямків був пошук архітектурних решток вежі та арки, що з'єднувала північний та південний корпуси палацового комплексу Пшездзецьких, за акварельним малюнком Наполеона Орди (1807–1883) (рис. 3).

Іншим об'єктом пошуків були рештки мосту, що за текстовим описом 1840 року з'єднував дерев'яну веранду й острів на ставку [4].

Перед початком польових досліджень було опрацьовано доступні графічні і текстові джерела та узагальнені історичні дослідження. Всебічну допомогу в зборі та обробці цієї інформації надав С. М. Шпаковський. Ним же було запропоновано перспективні локації для майбутніх розкопів.

З урахуванням поставлених завдань та особливостей рельєфу зі значним перепадом висот (від 298 до 293 за Балтійською системою висот), було вирішено закласти три траншеї з орієнтацією Пд.-Пн. (рис. 2, 4).

Траншеї розбивались на квадрати зі стороною 2 м. Глибини та висоти фіксувались від 0 відмітки, яка була спільною для траншей № 1 та № 3 і відповідала 181,93 за Балтійською системою висот. Креслення виявлених об'єктів та стратиграфії проводилось у масштабі в 1:20 см. Креслення генерального плану робіт відбувалось в масштабі 1:100 см. Увесь процес польових робіт документувався за допомогою польових записів, креслень та фотофіксації.

Аналіз отриманої під час польових робіт інформації проводився із залученням вузькопрофільних фахівців. Рухомі знахідки атрибутувались та датувались за стратиграфічним та історико-типологічними методами.

Вперше в історичних джерелах Чорний Острів згадується як Чорний городок у 1366 р., коли польський король Казимир III віддав литовському князю Любарту Гедиміновичу у володіння село (villa) Чорний городок (Czarny Ostrow). Тут був збудований замок, ймовірно, дерев'яно-земляний. Це був договір про розмежування кордонів між польським королем Казимиром III та русько-литовським князем Дмитром-Любартом. За цією угодою Чорний городок разом з Острогом, Полонним, Меджибожем та іншими залишався в складі русько-литовського князівства. У XIV столітті це місце фігурує у джерелах під назвою Чорного городка, однак у другій половині цього ж століття – це вже Чорний Острів [5, с. 560–561].

За переказом, під час набігів татар на Поділля воєвода Свірч разом зі своєю дружиною, рятуючись від переслідування, втік на острів Буга і тут оселився. Так заснували містечко, яке мешканці обкопали захисними ровами. У середні віки все населення острова вимерло від чуми. Страшний мор пройшовся цими місцями. Ті, хто залишились, спалили свої пожитки і покинули цю місцину. Тоді острів здобув назву Чорного [6, с. 727–728].

З кінця XIV ст. належав Новодворським, з 1545 р. – Свірщам. 1425 р. Чорний Острів належав Іванові (Янові) Свірчу, наданий йому попередньо Вітольдом і в цьому ж році внаслідок обміну перейшов до Миколая Бедриха. Чорний Острів з 1545 р. належав Анні з Новодворських Влодкові – дружині старости Мацея Влодека. У 1556 р. король Сигізмунд Август дозволив власниці села Свірщовій називати його містечком, надав йому Магдебурзьке право, причому Чорноострів отримав назву «*orpidum fortalitium*», тобто укріплене місце. Пізніше належав Вишневецьким. Пізніше він перейшов до її сестри Констанції Свірч [6, с. 728].

Чорний Острів часто фігурує в писемних джерелах пізнього середньовіччя. Зокрема, Чорний Острів (Czarny Ostrow), м. – Под. р. 1629, 1650, 1661, 1667, 1668 рр.; Пог. р. 1662 р., Ком. р. 1678 р.; (Cornostra), м. – Кам. д. 1681 р. [7, с. 292].

1592 р. племінник князя Дмитра Байди Вишневецького – Костянтин Вишневецький через одруження з Анною отримав у володіння Чорний Острів, яким Вишневецькі володіли до 1744 р [6, с. 728]. Зокрема, Чорний Острів у 1678 році нараховував 335 димів та належав дідичу князю на Вишнівці Константію Корибуту Вишневецькому, брацлавському воєводі [8, с. 129].

Після смерті князя Михайла Серватія Вишневецького місто перейшло його внучці – Катерині з Огінських Пшездзецькій.

1657 року під Чорним Островом стояв табором семигородський князь Юрій II Ракоці. При переправі через р. Бог (Буг) він був оточений військами Станіслава «Ревери» Потоцького, Єжи Себастьяна Любомирського, Стефана Чарнецького і змушений був 23 липня підписати угоду.

У другій половині XVII ст. замок у Чорному Острові був зруйнований.

За люстрацією 1780 року місто налічувало 224 будівлі, мало замок над озером, перебуваний на палац і оточений високими валами. У середині XVIII ст. Чорний Острів дістався в спадок К. Огінській, яка у 1744 р. вийшла заміж за Антонія Тадеуша Пшездзецького герба Рох, підканцлера Великого князівства Литовського (1718–1772 рр.). З того часу Чорний Острів протягом кількох поколінь належав Пшездзецьким. Послідовно ним володіли Міхал Пшездзецький (перший став вживати титул «графа на Чорному Острові»), Костянтин Пшездзецький (1782–1856) – предводитель шляхти подільської губернії. Перебував переважно в Чорному Острові, де поповнив цінну картинну галерею, успадковану від батька [9, с. 57].

Ймовірно, саме Міхал Пшездзецький, отримавши Чорний Острів, на місці старого замчиська, що знаходився на пагорбі, збудував новий палац. За описом подільського історика М. Орловського ще у II половині XIX ст. навколо палацу зберігалися давні земляні вали [10].

Внук Міхала Пшездзецького – Александр у 1833 р. залишив опис палацу і його зібрань [4]. Резиденція Пшездзецьких знаходилась на острові, оточеному водою, який з'єднувався з сушею за допомогою гребель і довгих мостів. Квадратний двір був розташований на вершині невеликого пагорба. Від головної в'їзної брами дорога вела під гору спочатку між дерев парку, а потім між двома будинками, які ніби являли собою другу браму, і підводила до портику палацу. А. Пшездзецький залишив опис палацу в інтер'єрі та ззовні та назвав його стиль італійським. Найдавнішим був головний корпус палацу в стилі класицизму. Майже квадратний в плані, на високому цоколі, двоповерховий, з пивницями. Головний фасад палацу з ризалітом був почленований пілястрами з корінфськими капітелями, завершений антаблементом і трикутним гзимсованим фронтоном з гербовим картушем фундатора по центру. Чотири висунуті на передній план колони з терасою на горі первісно утворювали критий під'їзд. Пізніше колони були з'єднані стіною з напівкруглими віконними і дверними прорізами, утворюючи в такий спосіб додатковий передпокій. Подібний вигляд мали також вікна і двері, що виходили на верхню терасу з балюстрадою. Фасад з боку саду мав тригранний ризаліт, почленований пілястрами, з терасою на другому поверсі. Над ризалітом знаходився мезонін з невеликими напівкруглими вікнами і пілястрами в міжвіконних площинах. Бічні фасади повторювали риси пластичного декору східного та західного фасадів. Будівлю увінчував широкий профільований карниз. Дах палацу був чотирихилий, над ризалітом – двоххилий, над мезоніном – плоский, покритий мідною бляхою [9, с. 58].

Ліворуч від палацу знаходилась чотирикутна неготична вежа з годинником. Вона сполучалася з палацом критим коридором, а далі з неготичним флігелем з двоповерховою центральною частиною. Пізніше для симетрії праворуч від палацу була збудована триповерхова вежа [9, с. 58].

Інтер'єр палацу також мав риси класицизму. На першому поверсі знаходились житлові приміщення, бібліотека, салони, картинна галерея. Один салон другого поверху мав білі мозаїчні стіни зі штучного мармуру, другий – жовті. Обидва салони мали ліпний декор. Перекриття середньої восьмигранної зали другого поверху спиралося на чотири колони з корінфськими капітелями.

У резиденції Пшездзецьких у 1830–1850 рр. жив і творив італійський художник Матео Бачеллі (1769–1850) та український байкар Леонід Глібов, який з 1856 по 1859 рр. викладав історію в повітовому дворянському училищі для панночок. Художник намалював євангельські сцени для місцевого костелу. Гостював у палаці у 1847 році відомий угорський композитор Ференс Ліст, який написав і вперше виконав тут свою рапсодію № 2. Після смерті К. Пшездзецького (1873 р.) Чорний Острів належав його вдові Е. Пшездзецькій. У 1898 р. палац був проданий графині Ігнат'євій, яка віддала його в оренду на 7 років донським козакам, котрі значно пошкодили комплекс [9, с. 59]. У 1895–1904 рр. у Чорному Острові дислокувався Оренбурзький козацький полк [13, с. 97]. Ще раніше, у 1889 році, Е. Пшездзецька продала проскурівському купцю С. Маранцю чорноострівську цукроварню (засн. 1852 р. у містечкові Чорний Острів), який розібрав та перевіз її в Проскурів [13, с. 120].

Пізніше було розібрано дві башти та арку між будівлями маєтку.

Відомості про використання палацу Пшездзецьких у довоєнний період відсутні. У 1959–1981 рр. тут знаходилась загальноосвітня школа, з 1981 р. – Чорноострівська дитяча музична школа, частина приміщення використовується районним історико-літературним музеєм Леоніда Глібова [11].

Щодо давньої іконографії Чорного Острова, крім трьох акварелей Наполеона Орди (зберігаються в Кракові), збереглися дві фото світлини 1930 р. ринкової площі з ратушою XIX ст. та мурованим заїздом [12, с. 740].

За Александром Пшездзецьким, у Чорному Острові, на місці теперішніх шкільних корпусів, колись був гарний парк, розбитий відомим майстром Діонісієм Міклером (Мак-Клером) [14, с. 140]. Парк не зберігся.

Нажаль, давні архівні джерела з історії Чорного Острова та родини Пшездзецьких слабо досліджено та не введено в науковий обіг в Україні. На це наших істориків чекають архіви Польщі. С. М. Шпаковському вдалося віднайти в Державному архіві Хмельницької області дві архівні справи, пов'язані з родом Пшездзецьких. Перша справа з фонду Подільського губернського правління – «По указу правит. Сената с изображением мнения государственного совета по делу Черно-Островских церквей с графом Пшездзецьким в замене земли (начато 5 августа 1827 г. – окончено 22 октября 1830 г.) на 449 листах» [15]. У цій архівній справі, крім переписки між різними інстанціями (листи, акти, циркуляри) щодо визначення земель римо-католицької церкви і графом Пшездзецьким, зберігся цінний геометричний план 1820 року землі римо-католицької церкви (за межами Чорного Острова, але з прив'язкою до міста).

Ще одна справа з фонду Подільського губернського правління – «По отношению Подольского губернского предводителя дворянства об ярмарках в имени ее м. Черноострове (начало 26 августа 1846 г. – окончено 14 сентября 1846 г.) на 6 листах» [16]. Тоді Пшездзецький змінює дати ярмарків у Чорному Острові.

Про Чорний Острів (місто і замок Київського воєводи) згадує у 1594 році у своєму «Щоденнику...» Еріх Лясота зі Стеблева [17, с. 222–277].

Чорноострівський замок описує Ульріх фон Вердум у своєму «Щоденнику подорожі...», пишучи: «...Замок височіє на окремому острові; у ньому немає ніяких будівель, лише земляний вал з частоколами. Згадані 6 тисяч татар, що спішилися перед Масевцями, не змогли оволодіти й цим містом...» [18, с. 95].

Попередні натурні дослідження на місцевості щодо підтвердження місця знаходження пізньосередньовічного замку (замчища) в Чорному Острові було проведено В. А. Захар'євим та С. М. Шпаковським, котрі, проаналізувавши давні карти (зокрема, II половини XVIII ст. Р. Занноні), встановили місцезнаходження замчища – пануюча висота над річкою, що за площею та формою відповідає згаданій карті [19, с. 100]. Замок знаходився на території маєтку Пшездзецьких та римо-католицького костелу. Частково замчище можна простежити на сучасних топографічних картах та по рельєфу місцевості біля річки Південний Буг

Територія палацового комплексу розташована в історичній частині містечка, на правому березі річки Південний Буг. Корпуси палацу розташовані на високому пагорбі з перепадом висот від 298 до 293 за Балтійською системою (рис. 1–2, 4).

З півночі на південь із західного боку садиби простяглась заболочена місцевість з каскадом озер, ставків. Садиба розташована на узвишші, з ухилом в західному напрямку до ставу, посеред якого знаходиться острів, зарослий чагарниками. На північ від садиби рельєф стрімко понижується в бік річки Південний Буг, яка в цьому місці досить вузька. Далі на північ рельєф полого підіймається в бік села Вовча гора. На території садиби на момент проведення досліджень існували: палац (де зараз розміщена музична школа та літературно-історичний музей Глібова), сучасна триповерхова будівля школи зі спортзалом, що збудована східніше, будівля туалету з півночі та двоповерховий будинок бібліотеки (південний корпус палацу) з півдня (рис. 2, 4). Ці споруди утворюють великий двір. Із західного боку палацу стрімкий спуск до озера з островом. Вздовж озера висаджені дерева та кущі. Садиба не огорожена. Перед будинком росте три дерева (липи). Територія засіяна травою. Під'їзд на ділянку здійснюється з півдня, вздовж головного фасаду.

Траншея № 1

Орієнтація Пн.-Пд. Була закладена між південним та північним корпусами палацу, ближче до південного, навпроти вхідного отвору, замуrowаного в радянський час (рис. 2, 4–5). Вхідний отвір знаходився за 4,4 м на захід від північно-східного кута корпусу бібліотеки, у північній стіні споруди. Траншею було розбито за 1 м на північ від північної стіни. Розміри траншеї № 1 складала 2,2×4 м. Середня глибина заглиблення – 2,2–2,4 м від денної

поверхні. Нульова відмітка знаходилась на висоті близько 0,5 м від денної поверхні і дорівнювала відмітці 298 за Балтійською системою.

Стратиграфія південного борту траншеї була наступною (рис. 6–7):

- 0,1–0,15 м – дерновий шар;
- 0, 2 м – суглинистий шар з включенням цегляної крихти та гумусу;
- 0,2–0,25 м – супісок;
- 0,1–0,15 – гумусований чорноземний шар;
- 0,9–1 м – коричневий суглинисто-супіщаний шар з будівельним сміттям;
- на глибині 1,7 м (від 0) залягав світлий материковий супісок, в який була впущена

яма № 1.

У південно-східному куті траншеї відкрито фрагмент цегляної стіни мурованої на цементному розчині, впущеної з чорноземного шару, що лежав над метровою засипкою будівельним сміттям.

Стратиграфія східного борту траншеї № 1 (рис. 6, 8).

- 0,1–0,15 м – дерновий шар;
- 0,1–0, 2 м – світлий супіщаний шар, мішаний з вапняковим розчином;
- 0,1 м – гумусований чорноземний шар
- 0,9–0,1 м – коричневий суглинисто-супіщаний шар з будівельним сміттям; шар тоншав у північному напрямку;
- 0,2 м – прошарок суглинку у кв. 2;
- 0,1 м – прошарок гумусованого супіску, з нього запущена яма № 2.
- на глибині 1,0 м (від денної поверхні) залягав світлий материковий супісок.

Яма № 1

Простежувалась у квадраті № 1 (рис. 6–9). Запуск ями було знищено пізнішим перекопом. Профілі ями «читались» у західній та південній стінках траншеї. У південній стінці спостерігалось падіння ями в східному напрямку. У західній стінці дно ями простежувалось на глибині 2,3–2,4 м від денної поверхні. За 10–20 см від дна фіксувалась лінза горілого супіску з горілим деревом сірого кольору. Яма в західній частині була заповнена чорноземним ґрунтом з сильним включенням супіску, в якому траплялось деревне вугілля, кістки тварин, тліле дерево, печина. У південній частині – чорноземним масним ґрунтом, де, крім кісток тварин, вугілля та печини, було виявлено фрагменти керамічного посуду XIV, XVI та XVII ст. та фрагменти кахель XVII ст. Окремо слід відзначити знахідку арбалетного болта XIV–XV ст. (рис. 9,2) та кованого цвяха XVII ст. Ширина ями 0,7–1,2 м. Найбільша збережена глибина – 1,5 м.

Яма № 2

Простежувалась у квадраті № 2 (рис. 6, 10). Запущена з прошарку гумусованого супіску на глибині 1,3 м від денної поверхні. Ширина близько 1 м. Профіль овальної форми. Глибина 0,3–0,4 м. Яма безінвентарна. По контуру заповнена рожевою печиною, всередині – супісок з вуглинками.

Траншея № 2

Була закладена по осі Пн.-Пд., вздовж західної стіни північного корпусу палацу, навпроти ризаліту овальної зали. Розміри траншеї 1,5×4 м. Найбільша глибина від денної поверхні – 4–4,5 м (рис. 2, 4).

Стратиграфія південної та західної були подібними стінки траншеї № 2 (рис. 11):

- 0,1 м – дерновий шар;
- 0,2–0,25 м – чорний гумусований шар;
- 0,5–1,1 м – сірий гумусований шар з будівельним сміттям;
- 0,7–1,4 м – чорний гумусований шар з матеріалами XVI–XIX ст. (у західній стінці з лінзами світлого супіску;

- 0,4–0,5 м – світлий супісок;
- 0,8–1,2 м – темний гумусований супісок;
- дерев'яно-земляна конструкція валу на глибині 3,9–4 м.

Фрагмент валу

У квадраті № 1 на глибині 3,9 м було розчищено фрагмент дерев'яно-земляної конструкції валу (рис. 12–13). У південно-східному куті траншеї у квадраті №1 було розчищено фрагмент дерев'яної конструкції, що мала округлу, видовжену форму в перерізі. Верхній шар складався з тонкого прошарку тлілого дерева, за яким заповнення було однорідним, схожим за текстурою на суглинок сірого кольору (рис. 12,2). Далі, шар тлілого дерева над сірим суглинком падав по відношенню до вертикальної стіни траншеї на 115°, понижуючись до рівня 4,5 м. На поверхні валу було зібрано фрагменти кераміки XIV, XVI та XVII ст., кістки тварин, деревне вугілля.

Траншея № 3

Була розбита під прямим кутом до північно-західного кута південного корпусу (приміщення бібліотеки), за 1 м від стіни. Орієнтація Пд.-Пн. Довжина – 3,3 м, ширина 1,5 м. На глибині 1,2 м від денної поверхні, під шаром будівельного сміття, було виявлено фрагмент стіни мурованої з цегли на вапняно-піщаному розчині. Довжина відкритого фрагменту стіни по лінії Пд.-Пн. – 2,3 м. У південній частині його ширина становить 1,4 м і поступово зужується на півночі до 1,25–1,3 м. Зі сходу та півночі археологічно простежено краї споруди.

Візуальний аналіз іконографічних даних та будівельних матеріалів дозволяє констатувати, що нами було відкрито фрагмент вежі або підпірної стіни арки, що з'єднувала північний та південний корпуси палацу Пшездзецьких. Для більш точної інтерпретації знайденого фундаменту потрібне повне археологічне розкриття споруди.

Характеристика рухомого матеріалу

Більшість знахідок становлять уламки керамічного посуду. За хронологією фрагменти керамічного посуду утворюють 4 групи.

XIV століття – представлена фрагментами товстостінного гончарного посуду, сформованого на повільнообертovому крузі. Черепок має відтінок від цегляного до темно-коричневого кольору зовні. Чорний або сірий зсередини. Є сліди кіптяви, нагару. Тісто з великою домішкою піску, шамоту та кварцевого піску з блискітками. Вінчиків не виявлено. Єдиний фрагмент денця має діаметр 10 см.

II половина XVI ст. – представлена двома фрагментами вінець горщиків. Вінця однотипні, з масивним манжетом зовні, вертикально зрізані зсередини, з підрізом у нижній частині манжету-валику. Черепок димлений, сірий, виготовлений з добре відмуленої глини з невеликою домішкою піску. Подібні вінця відомі за знахідками з Острога і Дубно і датуються II половиною XVI ст. [20, с. 35] (рис. 7, 6).

XVII століття. Найбільш чисельна група знахідок. За кольором черепка поділяється на білоглиняний, сіроглиняний (димлений, морений) та червоноглиняний посуд.

Горщики

Сіроглиняні представлені фрагментами стінок, іноді з елементами декору лискованими лініями. Слід виділити фрагмент вінця (рис. 17,14) оздобленого заціпами по верхньому краю.

Червоноглиняні горщики. Єдиний екземпляр (рис. 17,20) походить з ями № 1. Зовні – виступ-валик у верхній частині вінця. Зсередини – крайкування рудою та зеленою поливами.

Білоглиняні. Представлені двома різними типами вінець. № 16 – однотипний за формою вінця з червоноглиняним екземпляром. Також має виступ-валик у верхній частині вінця. № 19 – білоглиняний горщик з прямим, дещо відігнутих назовні вінцем із заокругленим краєм та заглибленою лінією під зовнішнім краєм. Зсередини – крайкований зеленою поливою, зовні вкритий шаром кіптяви, під якою проглядаються сліди розпису опискою.

№ 22 – подібний до попереднього, однак заглиблена лінія зовні під вінцем більш широка. Також оздоблений крайкуванням зеленою поливою та розписом опискою (рис. 17).

Глеки. З ями № 1 походять два фрагменти білоглиняного глека, зовні оздобленого зеленою поливою та штампованим орнаментом коліщатком у вигляді горизонтальних зизгагоподібних ліній.

Покришки. Представлені уламком сіроглиняної димленої покришки конічної форми з гулястим верхом та характерним заглибленням під вінця.

Миски. Виявлено уламок верхньої частини червоноглиняного виробу з різким зламом тулуба та розписом опискою.

XIX–XX ст. – мілкі фрагменти фаянсового гончарного посуду. До колекції взято уламок вінця білоглиняного горщика з розписом опискою (рис. 17,13).

Кахлі. Усі виявлені фрагменти походять з ями № 1 у траншеї № 1. Це три уламки кахель (рис. 18). № 9 – фрагмент румпи з ляпавками зеленої поливи. № 4 – фрагмент червоноглиняної виповнюючої, лицьової коробчастої кахлі з рельєфним орнаментом та рамкою. № 5 – фрагмент червоноглиняної виповнюючої, лицьової коробчастої кахлі з рельєфним рослинним орнаментом, оздобленим зеленою поливою.

Залізні вироби. Знахідки походять з ями № 1. Це кований цвях та арбалетний болт. Болт пірамідальної форми, квадратний в перерізі. Висота – 7,1 см, діаметр втулки – 1,4 см, ширина грані – 1,1 см. Має велику кількість аналогій з суміжних територій. Подібні наконечники відомі з розкопок замчиськ XIV–XV ст. у Сокільці та Брацлаві [21]. Аналогічні за формою і датуванням наконечники арбалетних болтів відомі на території західної Росії, Білорусі та Прибалтики [22, с. 94; 23, с. 331].

Скляні вироби. Представлені денцем прямокутної гутної посудини (штоф?). Ширина денця – 5,7 см, товщина скла – 0,2 см. Колір скла – бузковий (рис. 17,21).

Висновки

Археологічні дослідження, які проводилися вперше в Чорному Острові біля палацу Пшездзецьких дозволили зробити ряд важливих спостережень та виявити залишки об'єктів та артефактів, що розкривають важливі етапи освоєння території Чорного Острова та, безпосередньо, палацу Пшездзецьких. Початок існування укріплення на місці сучасного розташування палацу Пшездзецьких відноситься до XIV ст. Це підтверджують знахідки кераміки в ямі № 1 з траншеї № 1 та з поверхні рову і валу в траншеї № 2. До литовсько-руської доби існування замчиська відноситься і наконечник арбалетної стріли з ями № 1. Ці знахідки підтверджують існування в цьому місці укріпленого поселення в контексті першої писемної згадки про Чорногородок у 1366 році. Тоді Чорногородок разом з іншими містами волинської землі (Луцьк, Остріг, Меджибіж, Полонне) залишився під владою Любарта під час його війни за ці землі з Казимиром III.

Фрагменти кераміки другої половини XVI століття відображають активізацію людської життєдіяльності на замчиську, пов'язаної з наданням містечку магдебурзького права у 1556 році [24, с. 767].

Знахідки другої половини XVII ст. трапляються в шарі, насиченому деревним вугіллям, що може бути наслідком пожежі. Які саме події пов'язувати з пожежею на замчиську – визначитися важко, оскільки містечко доволі часто фігурувало у воєнних конфліктах того часу.

Траншея № 3 виявила фрагмент цегляного фундаменту, мурованого на піщано-вапняному розчині. Виявлений фрагмент, судячи з візуального аналізу будматеріалів, розмірів та орієнтації може бути частиною прибудови у вигляді неоготичної вежі з аркою, що з'єднувала північний та південний корпуси палацу Пшездзецьких. Для більш детального розуміння характеру відкритої споруди (підпірна стінка арки? стіна вежі?) потрібно подальше археологічне розкриття виявленого фрагменту фундаментів у південному та східному напрямках.

Археологічні дослідження 2018 року біля палацу Пшездзецьких засвідчили перспективність проведення подальших археологічних досліджень в історичній частині смт. Чорний Острів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини. – Чернігів: ВАТ «РВК «Деснянська правда», 2011 – 796 с.
2. Нечитайло П. О. Звіт за результатами археологічних досліджень згідно договору № 403/21-18 від 27.07.2018 р. на території смт. Чорний Острів Хмельницької області // Науковий архів Інституту археології України НАН України, 2018 – 39 с.
3. Рисунок олівцем підмальований аквареллю Н.Орди, Чорний острів. Палац Пшездзецьких // Фонди Muzeum Narodowe (Kraków), TeKa Podole.-III-г.а., 2952.
4. Przewdzeci A. Podole, Wolyn, Ukraina / A. Przewdzeci. – Wilno, 1841. – Т. I.
5. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – К., 1971 – 705 с.
6. Приходи и церкви Подольской епархии / под ред. свящ. Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008 – 996 с.
7. Крикун М. Г. Подільське воєводство у XV–XVIII століттях: Статті і матеріали / Микола Крикун. – Львів. 2011 – 733 с., іл., карти.
8. Крикун М. Г. Документи комісарського суду Подільського воєводства 1678–1679 років / Микола Крикун. – Львів: Вид-во УКУ, 2015 – 360 с., мапа.
9. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej / R. Aftanazy. – Wrocław, 1996. – Т. 9. – 446 s.
10. Орловский М. Историческое описание местечка Черноострова, Проскуровского уезда, Подольской губернии / М. Орловский // Подольские епархиальные ведомости. – 186. – №20.
11. Паспорт на пам'ятку архітектури місцевого значення Палац (перша половина XIX ст., охоронний № 2770-Хм, наказ Міністерства культури України № 912/0/16-11 від 21.10.2011 р. «Про затвердження науково-проектної документації щодо меж і режимів використання зон охорони пам'яток та занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток») у смт. Чорний Острів, Хмельницького району, Хмельницької обл. / Науковий архів НІАЗ «Кам'янець».
12. Рибчинський О. Ринкові площі історичних сіл України: монографія / Олег Рибчинський. – Львів: Вид-во Старого Лева, 2016. – 776 с.
13. Єсюнін С. М. Міста Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія / С. М. Єсюнін. – Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2015. – 336 с., іл.
14. Przewdzeci A. Podole, Wolyn, Ukraina. Obrazy miejsc i czasow / A. Przewdzeci. – Wilno, 1841. – Т. 2.
15. Державний архів Хмельницької області, ф. 227, оп. 1, спр. 1732, 449 арк.
16. Державний архів Хмельницької області, ф. 227, оп. 1, спр. 5992, 6 арк.
17. Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева / перекл. Л. В. Пациної // Запорозька старовина. – Київ; Запоріжжя: НДІ козацтва, Запорізьке відділення, 2003. – С. 222–277.
18. Ульріх фон Вердум. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672 ... через королівство Польське / перекл. з нім. І. Сварника // Жовтень. – 1983. – № 10. – С. 89–105.
19. Захар'єв В. А. Замки, фортеці, пізньосередньовічні міські укріплення Хмельницької області / В. А. Захар'єв, І. О. Старенький, С. М. Шпаковський. – Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. – 216 с.
20. Пшеничний Ю. Дубенський замок. Матеріали до характеристики добастіонного періоду / Ю. Пшеничний // Дубенський науковий вісник: матер. наук.-теорет. конф., присвяч. 525-й річниці Дубенського замку і 100-річчю від дня народження І. Д. Лозов'юка. – Рівне: Дятлик М., 2017. – Вип. 1. – С. 29–43.
21. Виногородська Л. І. Предмети озброєння та обладунків XIV–XV ст. з розкопок замків на Побужжі / Л. І. Виногородська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2006. – № 571: Держава та армія. – С. 74–84.
22. Медведев А. Ф. Ручное метательное оружие (лук и стрелы, самострел) VIII– XIV вв. / А. Ф. Медведев // САИ. – Вып. Е1-36. – 181 с.

23. Плавинский В. А. Арбалет в комплексе вооружения XIII–XV вв. на территории Беларуси / В. А. Плавинский // Археология Пскова и Псковской земли. – М.: Институт археологии РАН, 2014. – С. 329–342.
24. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich... – Warszawa, 1880. – Т. I: Аа – Dereneczna. – 960 s.

Google Черный Остров

Рис. 1. Територія досліджень на фрагменті плану Чорного Острова позначена літерою А та прямим кутом.

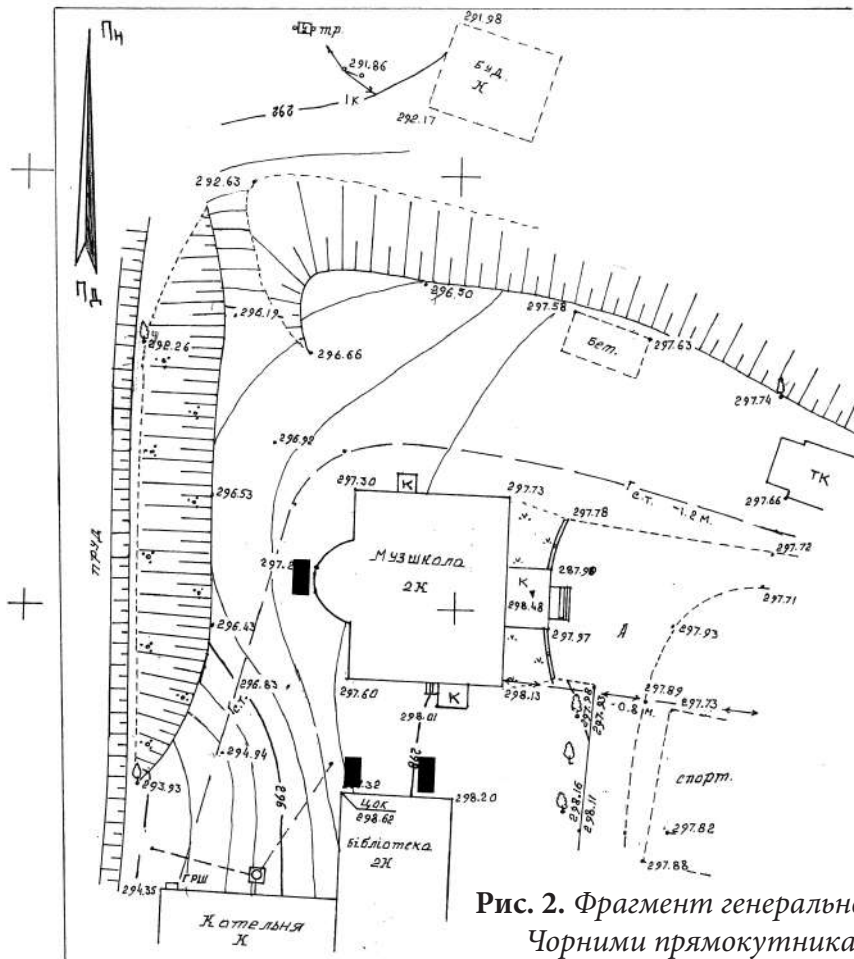

Рис. 2. Фрагмент генерального плану Чорного острова. Чорними прямокутниками позначено траншеї.

Рис. 3. Акварельний малюнок палацу Пшездзецьких Наполеона Орди.

ЧОРНИЙ ОСТРІВ. ПЛАН ЗЕМЛЯНИХ РОБІТ

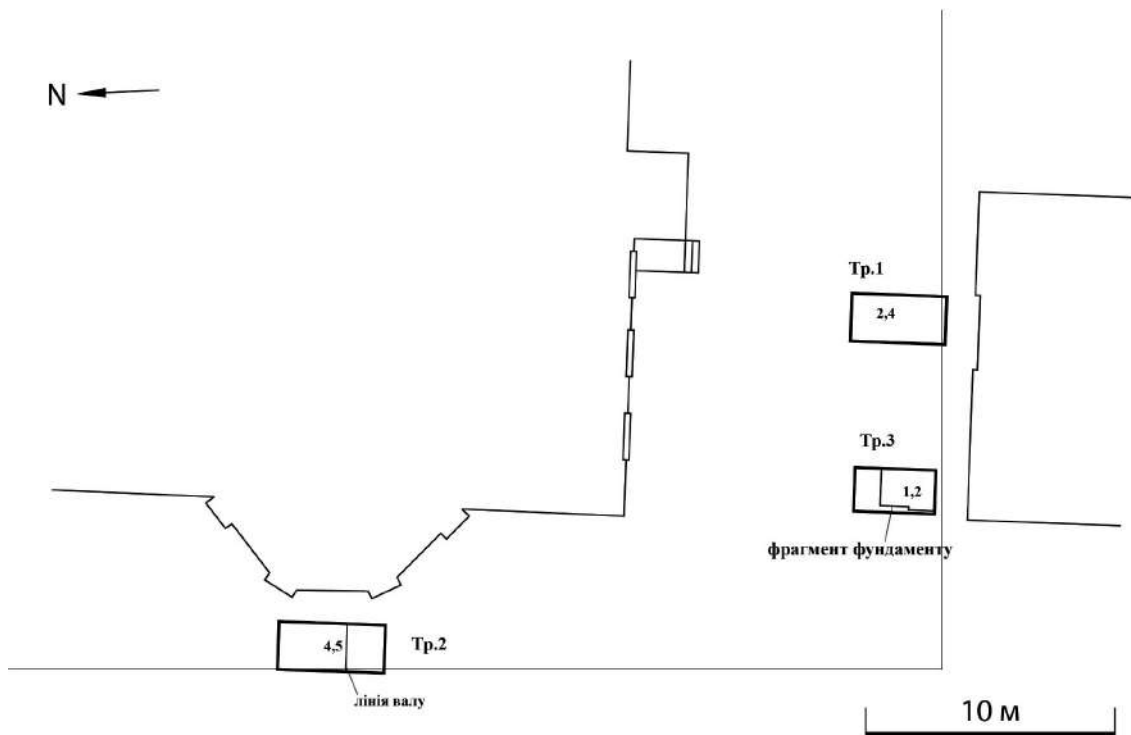

Рис. 4. План польових робіт.

Рис. 5. Розбивка траншеї № 1.

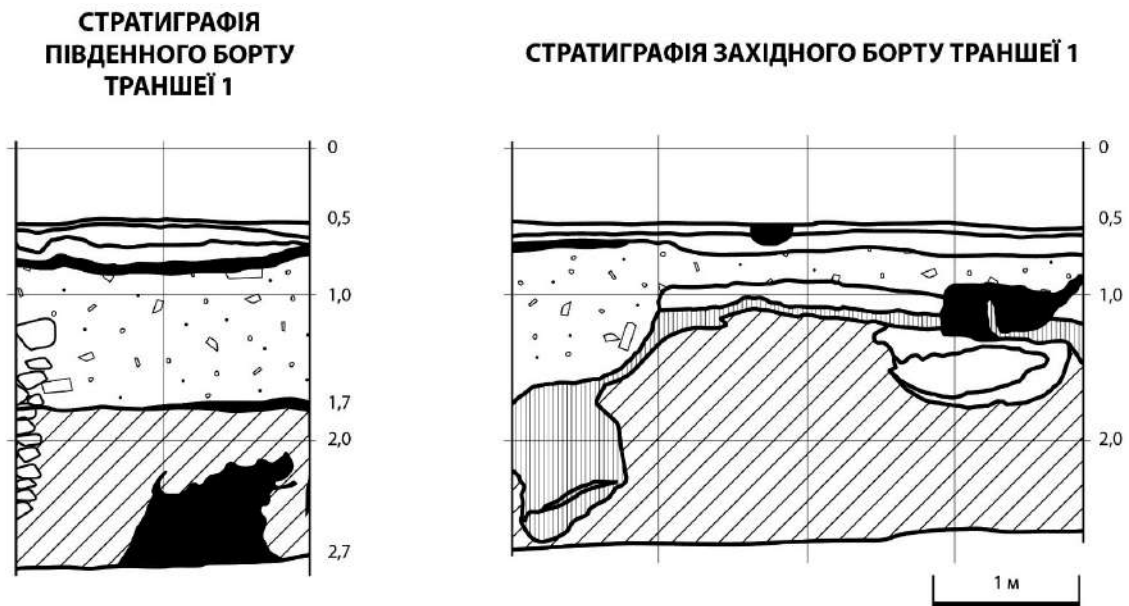

Рис. 6. Стратиграфія траншеї № 1.

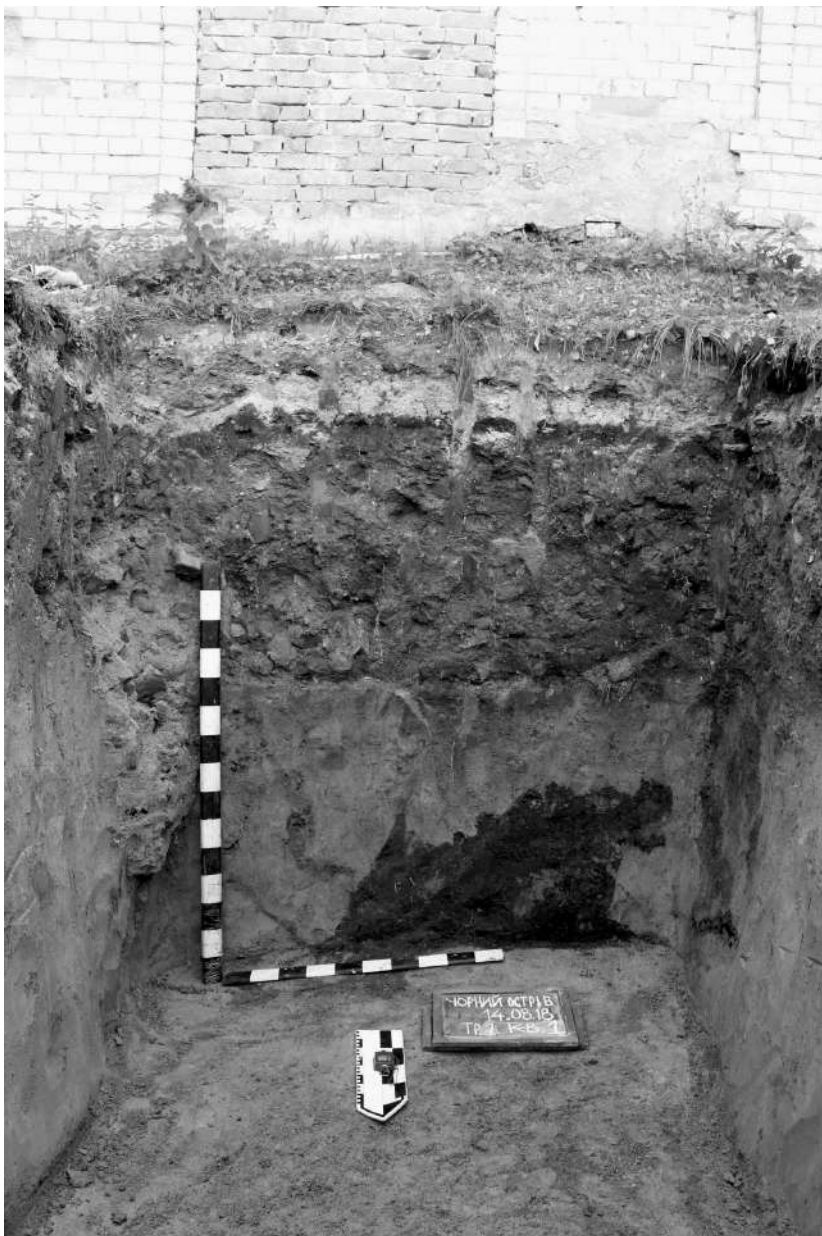

Рис. 7. Фото південної стінки траншеї № 1.

Рис. 8. Фото східної стінки траншеї № 1.

Рис. 9. Яма № 1. Траншея № 1. 1 – профіль ями в східній стінці траншеї; 2 – арбалетний болт *in situ*; 3 – яма на етапі вибірки заповнення.

Рис. 10. Яма № 2.

СТРАТИГРАФІЯ ПІВДЕННОГО БОРТУ ТРАНШЕЇ 2

СТРАТИГРАФІЯ ЗАХІДНОГО БОРТУ ТРАНШЕЇ 2

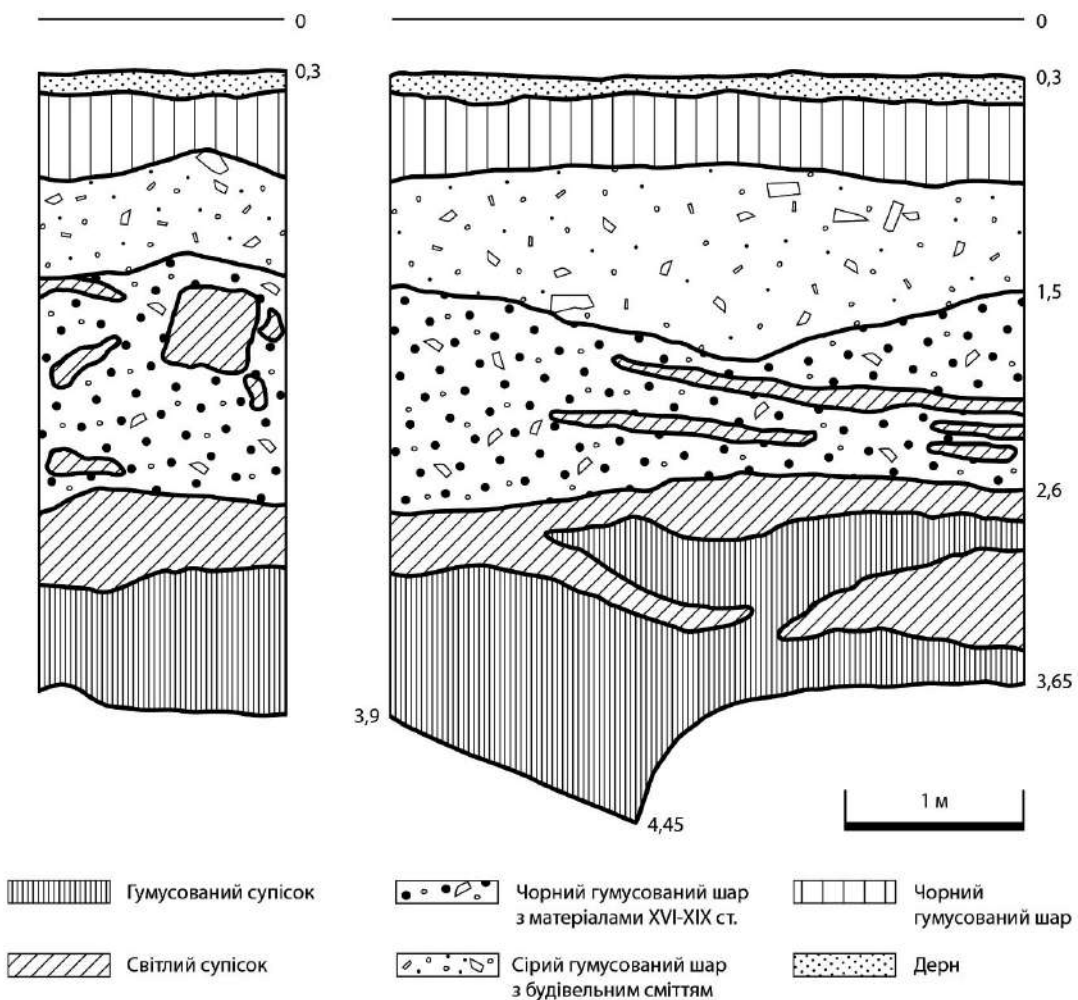

Рис. 11. Стратиграфія південного та західного борту траншеї № 2.

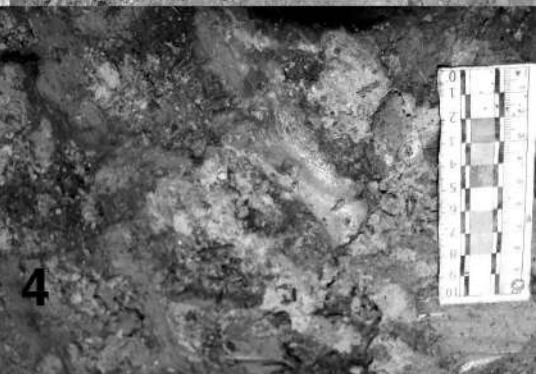
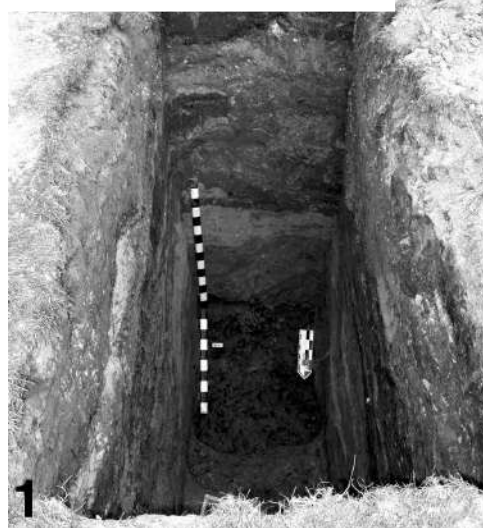
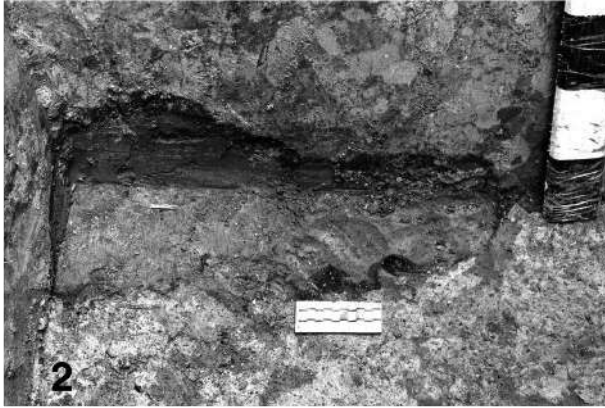

Рис. 12. Траншея № 1.

1 – розчистка ділянки валу;

2 – дерев'яна конструкція валу в південно-східному кутку траншеї.

Рис. 14. Траншея № 3. Вид з півдня.

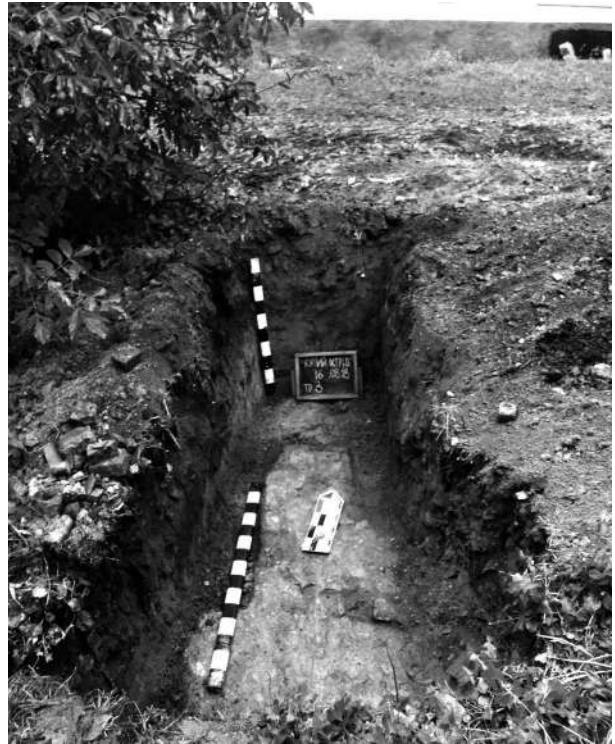

Рис. 15. Вид фрагментів відкритих фундаментів з півночі і півдня.

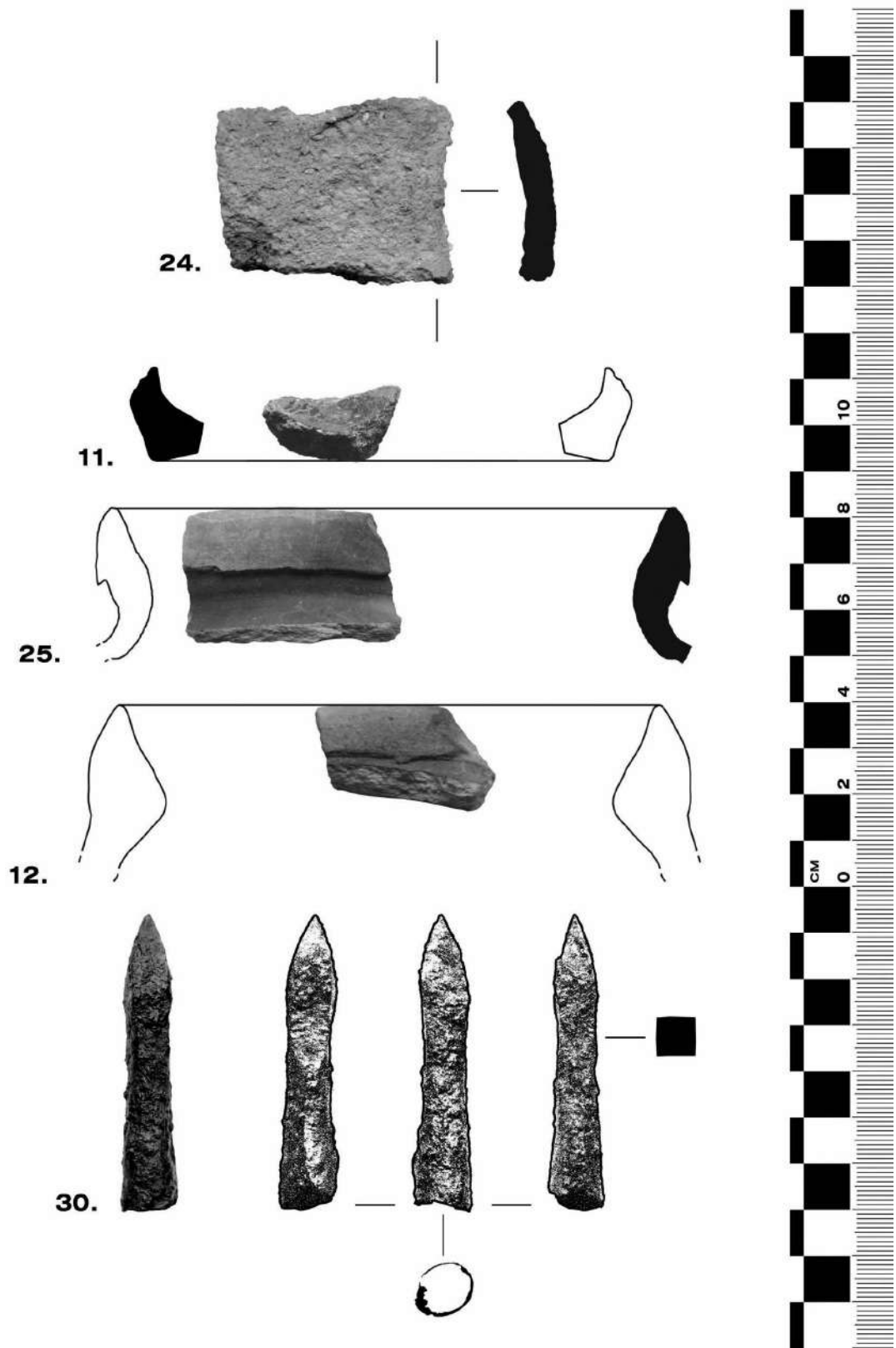

Рис. 16. Матеріали XIV–XVI ст. з археологічних досліджень Чорного Острова.

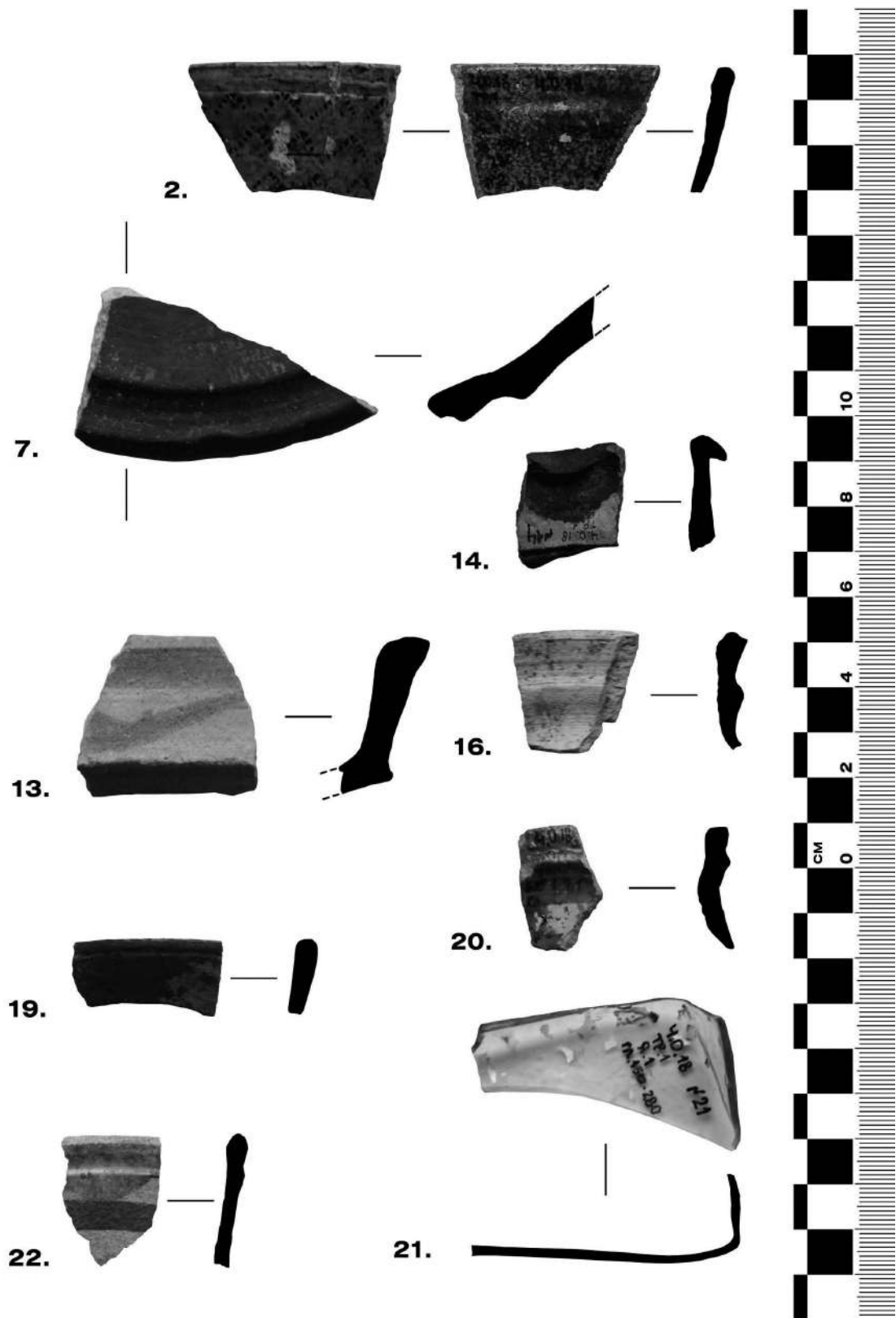

Рис. 17. Матеріали XVII ст. з археологічних досліджень Чорного Острова.

Рис. 18 Фрагменты кахель XVII ст. з ями № 1.